

De Rijnmond bij Katwijk

G. van Ommering

Op 14 maart 1984 werd de nieuwe uitwateringssluys in de mond van de Oude Rijn bij Katwijk officieel in gebruik gesteld. Ter gelegenheid daarvan gaf het Hoogheemraadschap van Rijnland een fraai verzorgd boekwerkje uit, waarin de bewogen geschiedenis van de monding van de Oude Rijn wordt beschreven. De gegevens uit dit boekje, aangevuld met gegevens uit enkele historische bronnen, leveren onderstaand verhaal op over stormen, "boomstoringen", verzandingen, discussies, besluiteloosheid, kanalen en sluizen.

In de duinen tussen Katwijk en Noordwijk, ongeveer 2 km ten noorden van de huidige plaats van de monding van de (Oude) Rijn bij Katwijk 'plag over vele jaren de wijdvermaarde Rijnstroom in de Noordzee te lopen. Welkers loop als enige Oude Jaarboeken getuigen verstoep en opgehouden is door een schrikkelijk en vervaarlijk onweder in den Jare 860'. Deze storm ging volgens oude schrijvers gepaard met 'droevige jammerlijke plagen, als groote ongematigdheid der Logt, gestadelijke onverdragelijke stormen der Winden ende Vloeden, seer overgaande haar gewonelijke Oeveren ofte eindperken, in maniere van ener Sondvloede'. Door deze noordwesterstorm drong het zeewater ver het binnenland in,

met als gevolg 'een grote Boomstorting van alle de Bomen van Katwijk en Leiden, tot Nimmegen toe, van welke de stronken en stammen nog souden gevonden worden, alle leggende na het Suidoosten'. Door de storm werd niet alleen Holland (afgeleid van Holtland = houtland) van haar toen nog talrijke bossen beroofd, maar ook werden 'de Huisen overal deerlijk omgeworpen' en 'Mensen en Vee met een jammerlijk aanzien vernield'.

Toestoppen

Na deze 'zondvloed' werd de hoofdstroom van de Rijn door de aanleg van dammen bij Wijk bij Duurstede verlegd naar de Lek en verkommerde de Oude Rijn voorbij Utrecht tot een bescheiden waterloop. De stuwkracht, noodzakelijk om de monding bij Katwijk te vrijwaren van opdringende zandbanken, verdween en een aanwas van zandbanken kon zich ongehinderd doorzetten. "Als den Rijn aldus gestopt was, doe werden die Duinen tot Katwijk weder heel ende schoten in een". Deze verzanding van de Rijnmond kreeg in de loop van de 12e eeuw haar beslag.

„Na dit toewellen en Stoppen van den Rijn, het zij dan door Onweer, of allengskens door het toeschieten, en stuiven der Duinen, welke men gevoeld hier niet altijd geweest

Het Mallegat in de 19de eeuw. Ludwig Michael Nader, ca. 1840.

te zijn", liep de Rijn dood in de duinen onder Noordwijk.

Deze situatie stuurde de waterhuishouding van Holland danig in de war. De aanleg van vervangende waterafvoerwegen naar het noordelijker gelegen merengebied, het Spaarne en het IJ brachten niet voldoende soelaas, mede door de inklinking van de ontgonnen gronden, die toen al meer dan 4 meter (!) bedroeg. Pas vanaf 1404 werd weer voor het eerst serieus onderzocht "off die Rijn in see mochte wateren bij Catwijk", maar het zou tot 1572 duren voordat er weer Rijnwater bij Katwijk op zee werd geloosd. De oorzaken voor de aarzelingen waren onder andere protesten van de "ingelanden" van Haarlem, ingegeven door de vrees voor verzanding van het Spaarne en het IJ door afname van het watervolume, en oneinigheid over de vraag of een uitwatering geen risico's voor de zeewering inhield. Weliswaar waren er in Vlaanderen al op verschillende plaatsen sluizen en uitwateringen op de Noordzee die zonder problemen funktioneerden, maar een voorstel om een aantal Vlamingen uit te nodigen hier ter plaatse adviezen te komen geven werd bijkans (ook toen al!) als beledigend ervaren.

De Stromen langen tijd het Land en See ontfelden,
En Holland boven al de Noordse Buijen quelden,
Neptunus so het Scheen die gav een vollen toom,
Aan 't ongetemde Beest den Oceaanse Stroom.
En Eolus ontfloot de holle kuil der Winden,
Vergeten Boreas sijn boeijen aan te bidden,
De Vloed een langen tijd haar palen overtreed,
Doorloopt het gantse Land, en van geen kere wect,
Te Katwijk was een Duin verschoven van de baren,
Niet anders als een Sluis, waar door de Schepen varen,
Gants Rijnland overstromd werd met de Vloed bedekt,
Die loopt tot Krommerland en tot de Betuw strekt,
De RIJN die tot die tijd liep uit met regte streken,
Tot KATWIJK in de See, is nute rug geweken,
En door de Lek gebragt, werd met de Maas vermengd,
Die nog voorbij den Briel 't Rijnwater Seewaard brengt,
Noit heeftu 'er sulken Storm geweest in de Oude Tijden,
Om 't dorre Aardrijk met het Water te bestrijden,
Alsjuist doen is geweest, want in een donker nact
Is 't Woud van Ongena geheel tot niet gebragt,
De Bomen omgekeerd, de Wortel uitgetrokken,
De Takken algerukt gelijk als Swavelstokken,
Des morgens was het Bosch veranderd in een Veld,
En eren als een Wei en grasig Brock gesteld.

Het Malle Gat

Op 4 april 1572 vond dan eindelijk de eerste lozing plaats door een kanaal dat ter hoogte van de huidige Voorstraat in Katwijk op zee uitkwam. De lozing was zo krachtig, dat

"het water van binnen, sterk uyt quam ghe-loopen, ende datter eene Schuyt gedreven is, door de twee duyckers tot inde zee, diemen met kracht moest teghen houden, oft sij hadde door de kracht van de Zee terstont verloren gheweest". Ondanks dit sukses heeft de uitwatering maar kort gefunctioneerd. "t selve gat (...) is wederom door een groot onweder verstoep ende toegewelt, ende tot noch toe soo gebleven". Op een gravure uit 1588 is aangegeven dat het buitenbassin en de uitloop op het strand al weer zijn toegestoven. Doordat het strijdtoneel van de 80-jarige oorlog zich naar de omgeving van Leiden verplaatste kwam er van herstel van de uitwatering niets meer terecht. Het kanaal kreeg de naam Mallegat, een in Holland vaker gebruikte naam voor doodlopende waterwegen.

Toch bleef het kanaal van belang voor Katwijk aan Zee. Er was nu een vaarroute naar Katwijk aan de Rijn, die gebruikt werd voor vervoer van schelpen voor de kalkovens in Valkenburg aan de Rijn en voor vervoer van zout water naar de zogenaamde zoutketen. Handel en bedrijvigheid verplaatsten zich naar het kanaal.

Zwarigheden en Bedenkingen

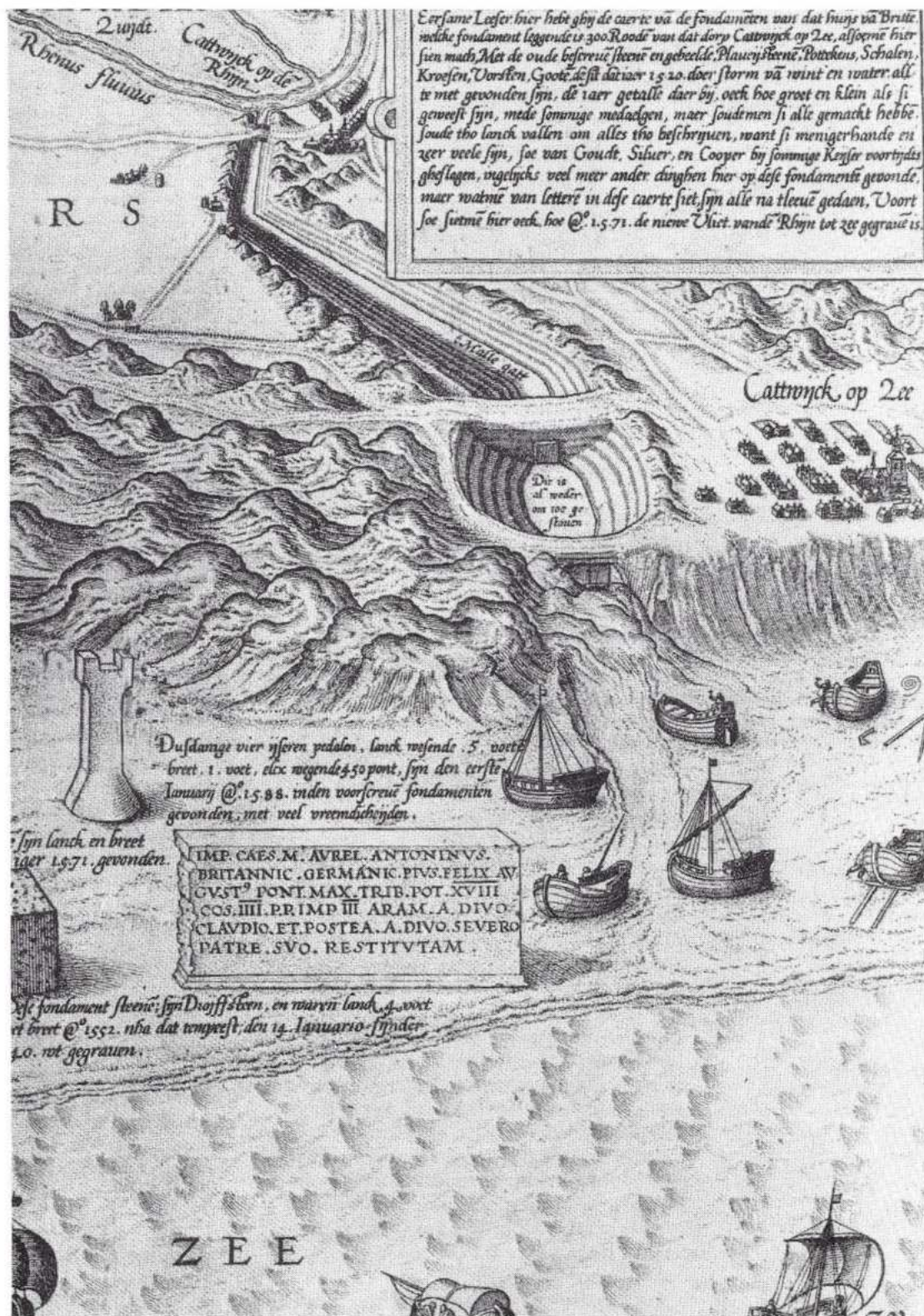
In de volgende twee eeuwen werden in Rijnland vele kanalen, trekvaarten, droogmakerijen en polders aangelegd maar de wateroverlast werd hier nauwelijks kleiner door. Door verzanding van het IJ en het Spaarne, waarop veel water uit Rijnlands Boezem werd geloosd, kwam de afwatering van Rijnland zelfs steeds meer in de problemen, wat gepaard ging met afslag van de oevers langs het Haarlemmermeer, gevaar voor het onderlopen van polders en grote wateroverlast voor Leiden en Haarlem. Plannen werden er genoeg gemaakt, maar de daadwerkelijke uitvoering stuitte steeds weer op bezwaren. Rapporten verschenen onder fraaie namen als "Zwarigheden en Bedenkingen tegen het ontwerp van doorgravinghe" en "Bedenkingen en Aanmerkingen over den waterstaat van Rijnland en over eene uitwatering te Catwijk".

Na ruim 2 eeuwen debatteren waren tenslotte alle bezwaren weerlegd en werd het fiat gegeven voor de aanleg van een nieuwe uitwatering bij Katwijk.

De nieuwe uitwatering

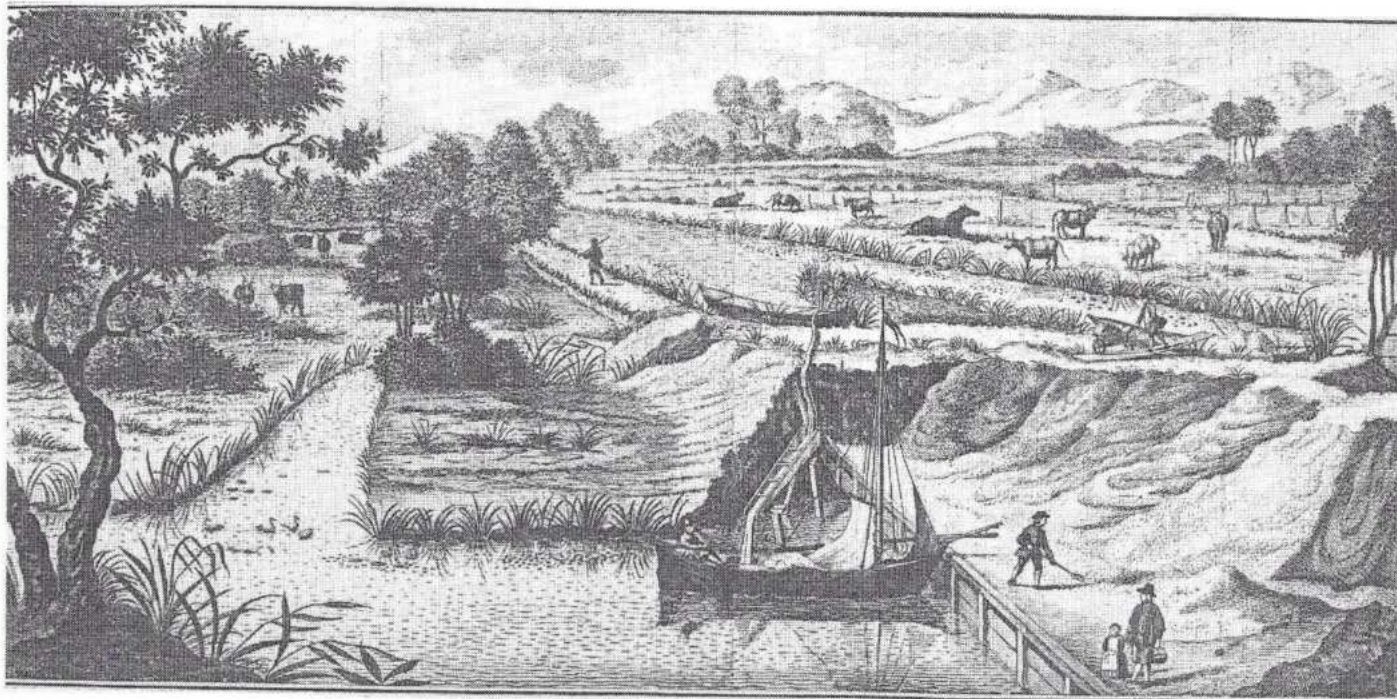
Op 21 oktober 1807 werd de nieuwe uitwatering in gebruik genomen, onder aanwezigheid van tal van hoogwaardigheidsbekleders, waaronder koning Lodewijk Napoleon. Het werk werd beschouwd als een staaltje van technisch vernuft. Vele hoge gasten uit binnen- en buitenland kwamen 'het wonder van Katwijk' in ogen-schouw nemen, waaronder de Tsaar van Rusland, die zijn bewondering over dit 'huzarenstukje' uitsprak.

Het strand bij Katwijk aan Zee met het Mallegat.
Detail van de plattegrond van het huis te Britten met de daarbij gevonden oudheden. Claes Jansz. Vischer, 1631.

Het nieuwe kanaal was gegraven door de duinen ten noorden van het oude dorp Katwijk aan Zee en was voorzien van een binnen- en buitensluis. Met het vrijgekomen zand waren de duinen ter weerszijden van het kanaal opgehoogd en voorzien van een licht glooiend profiel. Deze duinen werden

lange tijd gebruikt voor het drogen en boeten van de netten van de vissers. Later rukte de bebouwing van Katwijk aan Zee op tot aan de zuidoever van het buitenkanaal. Deze uitwatering heeft, met kleine aanpassingen, gefunctioneerd tot in 1984.

'Gezicht op de Landen, waar over oudtijds de Rijn, tusschen Noortwijk en Katwijk, van Rhijnsoever naar Zee gelopen heeft; waar de Afbeelding van zijne laatste ader aan het Mallegat; benevens de Zoutwater- en Schelpkanaal'. Uit: Le Francq van Berkhey, 1771.

Nieuwe problemen

Na de ingebruikname van de uitwatering in 1807 bleef het geruime tijd stil rondom de verbeteringen van Rijnlands waterstaat. Zoals zo vaak moet dan de natuur 'een handje helpen'. De najaarsstormen van 1836 veroorzaakten overstromingen bij Amsterdam en Leiden en het doorbreken van polderkaden en dijken. Dit leidde uiteindelijk tot de droogmaking van het Haarlemmermeer, die in 1852 een feit was, waardoor Rijnlands Boezem werd verkleind van 22.000 tot 4.000 ha. Om de gevolgen hiervan op te vangen werden diverse werken uitgevoerd, zoals verbreding van kanalen en de invoer van stoomgemalen, maar de afwatering was nog steeds niet optimaal. Bovendien nam in de 19e eeuw de verzanding voor de Katwijkse kust enorm toe, waardoor de itwateringscapaciteit verder daalde. Er werden plannen ontwikkeld en zelfs al uitgevoerd om de situatie te verbeteren en tevens een zeehaven aan te leggen. De buitensluis zou worden afgebroken, waarvan de zeewerende functie zou worden overgenomen door de tot 6 m + N.A.P. te verhogen binnensluis.

De watersnoodramp van 1953 doorkruiste de plannen en werkzaamheden. Besloten werd dat de uitwatering aan de deltanormen zou moeten voldoen, wat neerkwam op handhaving van de buitensluis als waterkering en een verhoging van de kruinhoogte van 5,5 tot 10 m + N.A.P. Van afbraak van deze sluis en de aanleg van een zeehaven was geen sprake meer.

Een nieuwe buitensluis

Om de lozingscapaciteit aanmerkelijk te vergroten en tevens aan de deltanormen te

voldoen was het nodig een nieuwe buitensluis aan te leggen. Deze werd aangelegd naast de oude buitensluis, die immers tijdens de bouw van de nieuwe sluis moest kunnen blijven functioneren. Het oude nettenboetersveld (inmiddels paardenwei) ten noorden van het kanaal verdween hierdoor grotendeels. Het restant werd gebruikt als depot van het zand uit de nieuwe bouwput, dat later gebruikt zou worden voor de aanleg van de waterkering rond de nieuwe sluis.

In juni 1983 was de nieuwe sluis in zoverre operationeel dat begonnen kon worden met de sloop van de oude sluis. De bovenbouw werd afgebroken, waarna over de onderbouw een kunstmatig duin werd aangelegd.

Wat resteert is een modern 'deltaland-schap', waarin alleen de gehandhaafde oude binnensluis nog herinnert aan de wat 'gezelliger' afwatering uit 1807. Maar Rijnland is voorlopig weer verzekerd van een goede afwatering en een veilige kustverdediging.

Bronnen

BOOMGAARD, J.E.A. e.a., 1984. De uitwateringssluizen van Katwijk 1404-1984. Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden.

LE FRANCO VAN BERKHEY, J., 1771. Natuurlijke historie van Holland.

PARS, A., 1688. Katwijkse Oudheden.

POORT, W.A., 1959. Artikelenserie "Toen Katwijk nog geen Rijnmond had" in de Nieuwe Leidsche Courant.